

NARAVNA IN KULTURNA DEDIŠČINA SKOZI PERSPEKTIVE OTROK

BARBARA TURK NISKAČ

Raziskave, ki se ukvarjajo z dediščino kot družbenim konstruktom, se navadno osredinjajo le na odrasle, nas pa je zanimalo, kako otroci dojemajo naravno in kulturno dediščino v okolju, ki jih obdaja. Učence osnovne šole v Srednji vasi v Bohinju smo prosili, da fotografirajo svoje okolje. Ob fotografijah smo nato opravili pogovore, v katerih so otroci razložili, kaj so slikali. Zanimalo nas je predvsem, kako otroci razumejo dediščino ter katere pomene ji pripisujejo. Prispevek skuša iz otroške perspektive podati nekoliko drugačen pogled na razumevanje dediščine.

Ključne besede: antropologija otroštva, vizualna antropologija, naravna in kulturna dediščina

Studies on heritage as a social construct usually focus on adults. However, I was interested in children's perception of natural and cultural heritage in their local environment. I asked primary school children to take photographs of their surroundings; this was followed by interviews in which they explained what they captured. I was interested in how children perceive heritage and what meanings they attribute to it. This article sheds an alternative light on the understanding of heritage through children's perspectives.

Key words: anthropology of childhood, visual anthropology, natural and cultural heritage

Dediščina nas opredeljuje kot družbena bitja ter je povezana z oblikovanjem identitet. Prav zato, ker nam je skupna z drugimi, smo pripadniki določene družine, skupnosti ali naroda (Jezernik 2010: 12). Povezuje nas z drugimi pripadniki naše skupnosti, po drugi strani pa izključuje tiste, ki to niso. Da pa lahko izključuje druge, dediščina ne more biti univerzalno resnična (Jezernik 2010: 13). Lahko bi torej rekli, da različni ljudje elementom dediščine pripisujemo različne pomene, pričujoča raziskava pa je utemeljena prav na konceptu dediščine kot družbenega konstrukta. *Slovenski etnološki leksikon* kulturno dediščino določa kot »vso človekovo ustvarjalnost, nastalo mimo delovanja narave, ob njej ali iz nje«, naravno dediščino pa kot »celotno človekovo naravno okolje: ne le zavestno ali namensko oblikovano (npr. park), temveč tudi t. i. kultura krajine, naravno okolje z vsem življenjem v njem in s človekom, ki v njem deluje« (Baš 2004: 76).

Med raziskavo nas je zanimalo, kako si dediščino zamišlja, jo doživlja in razume družbena skupina, ki je navadno izvzeta iz medijskih, znanstvenih, strokovnih in političnih diskurzov. Zanimalo nas je, kako osnovnošolski otroci vidijo, doživljajo in razumejo dediščino v svojem neposrednem okolju ter kakšen pomen pripisujejo kulturni in naravni krajini Triglavskega narodnega parka (TNP). Čeprav je v etnologiji in kulturni antropologiji na Slovenskem vrsta raziskav, ki obravnavajo materialno kulturo otrok (na primer igre in igrače), otroško folkloro ali otroštvo v preteklosti, pa je pri nas doslej le malo raziskovalk in raziskovalcev otroke postavljalo na mesto soudeležencev v raziskavi.¹

¹ Avtorici članka niso znane podobne raziskave doma ali na tujem, ki bi obravnavale socializacijo iz vidika odnosa do dediščine oziroma način, kako otroci dojemajo dediščino.

Pričujoči prispevek sledi sodobnim usmeritvam v raziskovanju otrok in otroštva ter se posveča predvsem temu, kako otroci sami ustvarjajo pomene, pri čemer so upoštevani kot primarni soudeleženci v raziskavi (Montgomery 2009). Pri metodološki zasnovi projekta smo se zgledovali po smernicah, ki sledijo sodobnim paradigmam o otrocih in otroštvu v različnih disciplinah (James 2007; Dell Clark 2004) ter skušajo dati glas otrokom in zmanjšati preglasaženje otroških izkušenj in perspektiv s strani odraslih. V ta namen se pogosto uporablja udeleženska metoda s fotografijo (glej npr. Orellana 1999; Morrow 2001).

TEORETSKA IZHODIŠČA

V anglosaškem svetu so že na začetku 20. stoletja Margaret Mead, Bronislaw Malinowski in Meyer Fortes otroke upoštevali kot pomembne sogovornike, jih opazovali v njihovem neposrednem življenjskem okolju in od njih pridobivali podatke (LeVine in New 2008). Vendar to ni bila običajna praksa, saj so začetniki antropologije otroke le redko dojemali kot legitimne za raziskovanje (Montgomery 2009). Do večjega obrata v odnosu do vloge otrok v etnoloških in antropoloških raziskavah je tako prišlo šele po 70. letih 20. stoletja.

Na dojetje otrok v različnih vedah in političnih diskurzih je vplivalo sprejetje Konvencije o otrokovih pravicah leta 1989. Ta konvencija otroke obravnava kot državljane s pravicami, ne pa zgolj kot nezrela bitja. Med drugim določa tudi pravico otrok, da izrazijo svoje mnenje in da sodelujejo pri odločitvah, ki so zanje pomembne. Konvencija je vplivala tudi na odnos do otrok v raziskavah različnih disciplin, posebno v vedno večjem poudarjanju pogledov otrok in njihove aktivne soudeležbe.

Novi teoretski razgledi različnih disciplin se torej osredinjajo na otroke kot družbene subjekte, ki dejavno sodelujejo v interpretaciji in reprodukciji kulturnega znanja ter vplivajo na to, kar se dogaja v njihovih svetovih (James in Prout 1990; Greig in Taylor 1999; Batistič Zorec 2000; Christensen in Prout 2011). Pri tem pa ne smemo pozabiti, da otroci ne odraščajo v izoliranem svetu otroštva, temveč so vedno vpeti v odnose z odraslimi, ki jih obdajajo, poleg tega pa so od njih pogosto tudi odvisni. Christina Toren (1993; 2012) na primer meni: če želimo razumeti, kaj govorijo in počnejo odrasli, moramo nujno raziskovati tudi kognitivne procese otrok. Če zagovarjamo izhodišče, da sta naravna in kulturna dediščina družbena konstrukta, nas torej mora zanimati tudi, kako se določene zamisli razvijajo v času človekovega življenja. Ko gre za dediščino in odnos do nje imajo zagotovo veliko vlogo vzgoja, šola in okolje, v katero smo vpeti in v katerem odraščamo. Otroci, ki odraščajo v TNP, bodo hipotetično od staršev prevzeli dejavno vlogo pri upravljanju z dediščino in pri njenem ohranjanju. Kot se je pokazalo, učenci drugega in četrtega razreda osnovne šole res še ne znajo podati definicije, kaj sta naravna in kulturna dediščina, ker pa živijo v neposrednem stiku z njo ter so vpeti v odnose v ožji družini, širši skupnosti in v izobraževanju, so postavljeni prav v jedro procesa oblikovanja družbeno konstruiranih pomenov, ki jih pripisujemo dediščini.

Christina Toren meni, da so zamisli otrok povezane tako z zamislimi njihovih vrstnikov kakor tudi odraslih. Otrokove zamisli lahko povežemo z njegovo starostjo, kognitivnimi sposobnostmi in zgodovino odnosov s soljudmi v določenem okolju (Toren 1993: 466). Ljudje se nenehno razvijamo, vstopamo v odnose z drugimi ljudmi in z okoljem, kar vpliva na naše razumevanje sveta in predstave o svetu. Kot družbena bitja smo vpeti v svet, ki nas obdaja, in povezani z njim. Vedno pa izhajamo iz nam lastnih, enkratnih izkušenj. Pomene ustvarjamo na podlagi tega, kar že vemo, vsako novo informacijo pa vključimo v že poznano znanje (Toren 2007: 109, 2011: 24). Sklenemo lahko torej, da zamisli otrok izvirajo iz otrokove intersubjektivne angažiranosti v svetu ter iz odnosov z ljudmi in okoljem (Toren 2011: 38). Ker pa znanje, predstave in ideje otrok izhajajo iz njihovih izkušenj, so te enakovredne predstavam odraslih (Toren 1993: 463). Nikakor ne moremo torej reči, da odrasli vedo nekaj bolje kakor otroci, čeprav odrasli vedo drugače ali več, saj imajo tudi več izkušenj (Toren 1993: 473). Otroci so torej hkrati dejavni pri soustvarjanju stikov z drugimi ljudmi in z okoljem, v katerem odraščajo, obenem pa jih ti odnosi tudi določajo. Prav etnografske raziskave nam lahko razkrijejo, kako otroci ustvarjajo smisel iz okoliščin v svetu, ki so jih zanje ustvarili odrasli (Toren 2012: 32). V tem kontekstu nas je tudi zanimalo, kako otroci dojemajo naravno in kulturno dediščino v svojem okolju ter kakšne pomene ji pripisujejo.

METODOLOGIJA

Pri raziskavi smo uporabili metodo udeležbe z uporabo fotografij. V raziskavo je bilo vključenih 26 otrok drugega in četrtega razreda podružnične osnovne šole Srednja vas v Bohinju. Otroci so za dva dni dobili fotoaparata in napotke, da fotografirajo: 1. naravno in kulturno dediščino v svojem okolju; 2. prostore in kraje, kjer se igrajo ali pomagajo staršem; 3. kar jim je všeč in kar jim ni všeč v njihovem okolju. Staršem in otrokom smo pojasnili, da ne gre za preverjanje znanja ter da ne gre za pravilne in napačne odgovore. Bistveno je bilo, da otroci fotografirajo, kar se njim zdi pomembno. Tako je nastalo 1641 fotografij, posamezni otrok pa je posnel od 4 do 261 fotografij. Fotografije so nastale na področju med Bohinjskim jezerom in Jereko pa tudi v Bohinjski Bistrici in Radovljici. Meja TNP poteka tako, da Stara Fužina in Studor ležita v TNP, Srednja vas, Bohinjska Češnjica in Jereka pa so že zunaj parka.

Že Margaret Mead je v 30. letih 20. stoletja uporabila risbe in fotografije kot izhodišče za intervjuje v svojih raziskavah na Samoi (El Guindi 2000). Risbe in tudi fotografije so lahko izhodišče za dostop do otroškega sveta ter idej, do katerih prihajajo otroci ob svojih vsakdanjih odnosih z odraslimi, vrstniki, starejšimi in mlajšimi otroki ter različnimi elektronskimi in vizualnimi mediji (Toren 2007: 285). Podobe naj bi omogočale lažje izražanje, poleg intelektualnih pa naj bi izvajale tudi estetske in čustvene odzive (Freedman v Thomson 2008: 11). Prednost vizualnih načinov upodabljanja stvarnosti je tudi, da lahko

aktivirajo otrokovo diskurzivno moč in povečajo otrokovo avtoriteto v srečanju odraslega in otroka, saj otroci nastopajo kot soustvarjalci in ne zgolj kot vir podatkov (Dell Clark 2004; Mitchell 2006; Thomson 2008). Tako so otroci vključeni v raziskavo kot ustvarjalci znanja (Thomson 2008: 3), posamezniki pa so vizualno povezani v medgeneracijski dialog in skupno ustvarjanje pomenov (Burke 2008: 25). Če povzamemo: vizualne podobe lahko otrokom omogočijo, da predstavijo svoje izkušnje, odraslim pa omogočijo pogled na perspektive otrok (Kaplan 2008: 177).

Fotografije so lahko vez med našim razumevanjem in izkušnjami ter realnostjo soudeležencev v raziskavah (Mizen in Ofosu-Kusi 2010: 255), vendarle šele pogovor ob fotografijah ustvari med raziskovalcem in soudeležencem most v razumevanju podob (Pink 2005). Razmerje med tem, kar vidimo in vemo, namreč ni vedno jasno in samoumevno, saj to, kar vidimo na fotografiji, ni neogibno tisto, kar naj bi fotografija sporočala (Banks 2001). Kontekst fotografije (družbeni kontekst, v katerem je fotografija nastala, in družbeni odnosi, v katere je vpeta) je prav tako pomemben kakor njena vsebina (zgodba, ki jo fotografija pripoveduje) (Banks 2001: 11).

V pričujoči raziskavi smo tako tudi sami uporabili metodo etnografskega intervjuja ob fotografijah oziroma t. i. fotoelicitacijo (spodbujanje s fotografijo). V pogovorih ob fotografijah smo posebno pozornost posvetili temu, kakšno mesto v vsakdanjem življenju sogovorniki namenjajo naravni in kulturni dediščini in katere pomene ji pripisujejo. Za boljše razumevanje rezultatov raziskave je treba osvetliti še kontekst intervjujev. Pogovore ob fotografijah so z otroki vodili študentke in študenti z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo. Potekali so v prostorih osnovne šole Srednja vas v Bohinju. Pri tem je bilo treba upoštevati, da obstajajo razlike v sposobnostih verbalnega izražanja in razumevanja abstraktnih idej, in sicer tako glede na starost otroka kot tudi med posamezniki iste starosti (Hill 2011: 63).

Pogovori z otroki so pogosto razumljeni kot neverodostojni, saj ne izpolnijo vedno raziskovalčevih pričakovanj. Vendar prav zaradi prepričanj in interpretacij raziskovalcev o tem, kaj je dober, primeren in pravilen odgovor, pogosto ne prepoznamo ustvarjalnih odgovorov, ki jih podajo otroci (Westcott in Littleton 2011: 147). Otroci se, tako kot odrasli, v različnih okoljih obnašajo različno – doma na primer drugače kot v šoli. Fine in Sandstrom (1988: 9) omenjata, da so otroci vajeni nastopanja pred različnimi skupinami ljudi, na podlagi česar prilagajajo svoje vedenje, poleg tega pa nekatere stvari povedo, druge pa zamolčijo. Odgovori otrok so lahko izraz njihove želje po ugajanju, poleg tega pa lahko razmerja moči med odraslimi in otroki otroku narekujejo, da ne izrazi nestrinjanja z odraslo osebo ali ne izrazi težko sprejemljivega mnenja. Po drugi strani pa lahko otroci spodkopavajo avtoriteto odraslega z različnimi taktikami, kot so upiranje, molk in prevara (Greene in Hill 2011: 9–10). Pa vendar so pogovori z otroki lahko prepričljivi, posebej če pozornost namenimo kontekstu pogovora ter odnosu med raziskovalcem in otrokom. Namesto da govorimo o nezrelosti in nekompetentnosti otrok, je treba razumeti otrokovo razumevanje konteksta pogovora in spremljati njegove odzive. Vprašati se moramo, kako pomeni, ki

jih otroci pripisujejo vprašanjem, spodbujajo ali omejujejo njihove odzive. Namesto da se izgovarjamo na otrokovo nezrelost, bi morali preprašati njegovo (ne)izkušnost, od katere je odvisen otrokov nastop v pogovoru (Westcott in Littleton 2011: 146). V našem primeru je na potek raziskave gotovo močno vplival kontekst šole. Institucionalizirani konteksti namreč lahko vplivajo na obnašanje in imaginacijo odraslih in tudi otrok, saj podajajo svoj ritem interakcij (Burke 2008: 27). Otrokovi odgovori, podani v šolskem okolju, lahko izražajo njegova pričakovanja o njegovi vlogi pri interakciji z odraslim v šolskem kontekstu (Westcott in Littleton 2011: 148–149).

V pogovorih ob fotografijah, ki smo jih opravili med raziskavo, so bili nekateri otroci povsem sproščeni in zgovorni, medtem ko so bili drugi bolj zadržani in redkobesednejši. Kakor bomo pokazali v nadaljevanju, so nekateri otroci očitno podajali šolsko pričakovane odgovore. Kljub temu pa lahko rečemo, da je pogovor ob fotografijah v večini primerov potekal lažje in bolj sproščeno, kakor če bi se pogovarjali o dediščini kot abstraktnem pojmu.

KONTEKST FOTOGRAFIJ

Treba je opozoriti, da so nekaterim otrokom pri fotografiranju pomagali starši, stari starši, tete in/ali sorojenci. Ti so jim bodisi svetovali, kaj naj fotografirajo, bodisi so inscenirali določene motive (npr. prinašali stare predmete, nekateri so jih postavili na bel kvačkan prtiček in s tem še bolj poudarili dediščinski pomen predmeta) ali pa so prevzeli fotoaparati in sami fotografirali. Vendar se nam to ne zdi problematično, saj tovrstno dejstvo nakazuje, da otroci ne živijo v praznini ali osami, temveč so vedno vpeti v odnose z ljudmi, ki jih obkrožajo (glej tudi Turk Niskač 2012). Nekatero otroke so starši z avtomobilom peljali po okolici ali pa so jih spremljali peš. Po drugi strani pa so številni otroci na lastno pobudo fotografirali tisto, kar se je njim zdelo zanimivo oziroma kar so mislili, da se od njih pričakuje.

Kot smo omenili, je za razumevanje konteksta pomembno poudariti, da je bila raziskava potekala v šoli. S tem je fotografiranje v hipu dobilo pridih šolske domače naloge, ki že sama po sebi narekuje določene pričakovane vzorce vrednotenja in ravnanja. Učiteljice so nam v pogovoru povedale, da se otroci v učnem programu sicer niso srečali z definicijo naravne in kulturne dediščine, je pa ta neposredno povezana s številnimi projekti in vsebinami v šolskem programu. V okviru projekta *Rad imam Bohinj* učenci na primer spoznavajo naravno in kulturno dediščino, namen projekta pa je tudi ozaveščanje o pomenu vrednot in znanja o kulturi. S šolo so otroci obiskali tudi muzejsko Oplenovo hišo in Planšarski muzej. Sicer pa že sama vizija bohinjske šole ponazarja vrednote, ki naj bi jih otroci pridobili: »Bohinj, Triglav, naša sta simbola. Šola naša drugi dom. Znanje, srčnost in dobrot, šport, planinstvo, glasba, ples, tu doma so prav zares.« (Spletna stran OŠ) V kontekstu šole torej prav gotovo potekajo prizadevanja za privzgojitev občutljivosti za naravne in kulturne danosti okolja in za spodbujanje odnosa do lokalnih elementov dediščine.

ANALIZA FOTOGRAFIJ

KULTURNA DEDIŠČINA

Otroci so fotografirali celo vrsto motivov, tudi takšnih, ki očitno ne spadajo med naravno in kulturno dediščino, vendar pa so jih fotografirali, ker so jim bili všeč in zanimivi – na primer igrače, domače živali, družino, prijatelje, šolo. Glede na to, da so kulturno dediščino večinoma povezovali z nečim, kar je staro ali pomembno za širšo skupnost, so pogosto fotografirali stare hiše, vrata, okna, kozolce (npr. toplarje), drvarnice, kašče, hleve, cerkve, kapelice, freske in podobe svetnikov na hišah, napajalnike za živino, mlekarno, žago, gasilski in kulturni dom ter frizerski salon v eni stavbi, spomenike, mline in muzeje. Na fotografijah so se znašli uradno razglašeni objekti kulturne dediščine, na primer Zoisov grad, *stogi* pri Studorju, Oplenova hiša, Hudičev most in cerkve. Ob fotografiji Hudičevega mostu je učenec Jakob povzel, kar mu je povedala mama: »Tuki so pa Žiga Cojzu prodajal rudo, k so jo skopal na rudniku ... so jo zvagal pol pa dal Žiga Cojzu in so jo prodajal.«

Številne so tudi fotografije notranjih prostorov in opreme (npr. krušna peč, skrinja, *bohkov kot*), starejših predmetov v notranjosti hiš ter predmetov, ki so jih prinesli s podstrešja (npr. star imenik, keramična posoda, lesene drsalke, krplice, staro orodje, kolovrat, šivalni stroj, star likalnik, nagačene živali, torba z letnico 1899). Glede na to da so dediščino pogosto povezovali z nečim, kar je staro, so bili na fotografijah tudi stari starši oziroma predmeti, ki so jih spominjali na življenje babic in dedkov. Jakob je na primer slikal babico in pojasnil, da zato, »ker ona je bla v starih časih ... pa dosti ve«, Klara pa svojega dedka: »Zato ker je ata tud star, letos bo 89 let.«

Nekateri otroci so vključili tudi nesnovno dediščino, npr. na fotografijah velikonočnega žegna. Fotografije starih hiš, ki jim zunanji obiskovalec ne bi pripisal zgodb, lahko pri otrocih zbudijo tudi povezave s šegami v njihovi bližini. Ob veliki noči, na primer, mimo hiš nosijo ogenj: »Mamo gobo pa jo pržgemo pa jo vržeš. Pa žegnano vodo pa ogenj in pol morš kuhat na tem, da je pol žegnana.« Ob novem letu pa tod hodijo *otepovci*: »Petarde mečejo in so našemljeni ... en je mama, en je lovc, en je ata ... neporočeni fantje morjo, ker če so poročen, morjo pač otepat. Pol pridejo vsi pijani domu pa na stog.« Spet drugi otroci so fotografirali nastop folklorne skupine in narodnih noš. Klara je pojasnila:

Zato k smo šli glih na nastop, se je pa mami spomnla, da naju lahko slika ... to so, tudi je pa moj brat plesal ... sem slikala, ker majo take čevle, kot so jih imel včasih, pa kr majo tud noše.

Domen je slikal tudi jedi: »To je pa, k sm slikal, je mami rekla, da je to tud stara jed, k so jo včash jedl ... jabolčn štrudl ... to je pa, je mami rekla, da je taka gorenjska jed ... krvavice, repa pa krompir.« Fotografija obudi tudi spomine na kolone: »Smo prašiča zaklali ... in mi je ati reku, tole je ena tanka krvavica ... in pol sm reku dam eno, on mi je dal dve, pa sn dve pojedu.« Domna je mami fotografirala tudi, ko je igral na harmoniko, saj naj bi igral »ljudske pesmi, harmonika pa je tud ljudski instrument.« Za Domna je tudi harmonika dediščina, saj »jo skoraj vsi v Češnci igrajo.«

Slika 1. Mostnica (foto: Neža, marec 2013).

Slika 2. Studor (foto: Kristina, marec 2013).

Nekateri otroci so se bolj kot po merilu starega ravnali po estetskih nagibih. Žan ob fotografiji kapelice pove, da jo je slikal: »Ja, kle tud skos grem mim, pa skos, pa ful je lepa notr. Same rože so not.« Pri eni izmed fotografij starih hiš je Suzana na primer povedala, da jo je slikala, ker se ji je zdelo zanimivo, »kako imajo omarco kar zunaj postavljeno.« Pri naslednji fotografiji jo je pritegnilo, kako se prekrivajo leseni tramovi: »To je pa, kako je narejen, kako imajo cik-cak ... to ima samo ta hiša, ker sem pri tej samo najdla.« Fotografijo okna v hlevu je posnela »zato, ker je zanimiv, kokr so take razpoke vmes«, fotografijo, posneto s kozolca, pa »zato, ker je zanimiv, kako je drevo razvejano«. V dojemanju estetskih elementov se gledalci zelo razlikujejo. Suzana je fotografirala drevo, »ki ima kokr tako luknjo na stebri«. Po njenem mnenju narava z drevesom ni ravnala grdo, temveč ga je takega naredila zato, »ker je bolj zanimivo«. Pri fotografiji drvarnice, kjer je spravljenih več stvari, med drugim stara samokolnica in drva, je Vid ona vprašanje, ali bi jo bilo treba obnoviti, odgovoril: »Ne, kr dobro je.« Všeč mu je takšna, kot je, »ker je lepo not«.

Eden najpogostejših motivov na fotografijah so zagotovo enojni kozolci (*brane*) in toplarji (*stogi*). Kristina je ob fotografiji *stoga* povedala: »To je kozouc, k nš sosed notr shranjuje stvari. Traktorje, drva, seno za hrano, k ma pujse pa krave.« Fotografijo je posnela, »kr je pomembna za živali, da shranjujejo notr njihovo hrano. Živali so pa pomembne, jih je velik tukaj. Za sosedovo hišo sm vidla srno.« Na vprašanje, ali se ji zdijo kozolci pomembni, pa je odgovorila: »Ne tok. Ker nič ne morš v njih delat, razen da kej gledaš.« Tudi Žan je pojasnil namembnost stogov: »Ja za shranjevat, za sedet, da not kr parkiraš traktore, nakladalko, prkolco, kiblo, kosilnco, škropivc, pol voz, ga ma moj ata notr, dile.«

Kot pomemben družinski element se večkrat ponavlja motiv krušne peči: »Kle loh je povezana s pečjo in maš peč in je ful topla hiša.« Ena izmed deklic pripoveduje: »To je pa starinska pečka, k greš lahko gor ..., zmeraj kurmo nanjo. Pa jz grem zmeri gor pa se igram.« Ob tem doda, da ji je všeč, »zato, kr se lahko greješ pa uležješ, k mamu še klopco zravn.« Klara pove: »Ja, ampak tle, če tko, če nisi naslonjen, te nč ne greje, grem jaz rajš tle gor ... drugač, če pa preveč peče, dam pa deko ali pa kaj takega, da je ful mehko.« Vitja je vedel povedati tudi, da so v starih časih na peči sušili perilo. Nika pa je ob svoji fotografiji krušne peči povedala: »To je pa naša peč, ki jo še uporabljamo, ko ati kur.« Pove tudi, da so nekoč pekli pico, ki se je zažgala, ter da tudi ona rada sede na peč in se pogreje.

NARAVNA DEDIŠČINA

Zanimivo je, da med fotografijami prevladuje kulturna dediščina. O naravni dediščini so fotografije narave, dreves, okoliških hribov, posebno Studorja, divjih in domačih živali ter sledi živali v snegu, Bohinjkega jezera, reke Ribnice in potoka Mostnice. Ena izmed učenk je fotografirala tudi slike narave na koledarju, ki so prikazovale drevesa in hribe v Bohinju, ki jih je poznala, a ni utegnila slikati v živo. O Studorju in Hudičevem mostu so otroci vedeli povedati tudi pripovedke o njunem nastanku.

Neža je ob fotografijah Mostnice (Slika 1) povedala, da pride sèm velikokrat na sprehod s starši ter da »ponavadi tudi tle kamne dol mečemo.«

Kristina je fotografirala Studor (Slika 2), ki je bil tudi njen najljubši motiv na fotografiji, saj ima iz svojega doma razgled nanj: »Jaz živim čiz kle zraven. Pomemben je zato, ker se imenuje vas po hribu ... slikala sem ga, ker ga je narava ustvarila pa je star.« Povedala je tudi, da sta njena starša že bila na vrhu, ona pa še ne, »ker takrat, ko sta mami in ati šla, se jz še nism rodila«.

Jakob je fotografiral hrib Rudnica: »To je pa Rudnca. Tukej gor so šli Žiga Cojzu po rudo. Pol so mu jo pa prodaja ... zato se pa reče Rudnca.« Narava, ki obdaja otroke, je tudi prostor igre. Žan je pripovedoval o starem drevesu:

Mi mamu enga pod vrtam, ki tko je str, da bo kmalu samo padu. Če greš nanjga. Prov tako postran je in loh gor splezaš in mi se gremo s prjatlji, mamu gor s sosedi, da je to naša ladja, mi smo pa roboti pa da pol napadamo galaksijo.

Domen je ob fotografiji gozda povedal, da si je v njem tudi že naredil hiško ter da je to »čez cel hrib samo goša ... kle not je na stotine srn pa take kle not je ful lovskih opazovalnc. Klele not je tud ful lisc in pol k se kle mim peleš ponoč, kr srne so! Po cesti! Počakaš, grejo mim.« Ob fotografiji potoka pa sta Domen in Žan povedala, da v njem poleti opazujeta paglavce: »Polet je zlo lep, tak, une jajce od žab so not.« Žan pristavi: »Ja, mi mamu mrežce v našmu brestu, mamu prov tako loputo, sm jst naredu, da če kšn brest gre, da ga sam uno zgrabm.«

POVEZAVA DEDIŠČINE S »STARIM«

Otroci so razumevanje dediščine pogosto navezovali na nekaj, kar je staro. Toda vprašamo se lahko, kako otroci razumejo staro. Da je hiša stara, nakazujejo odgovori, na primer »Kr je ful odkrušena« ali »Tlele so kr okna razbita.« Žan je za njihov *stog* pripomnil, da »je že ful star, k ma že te brane polomlene, pa streha je že preluknana«. Da je nekaj staro, lahko kažejo tudi letnice zgraditve in obnove. Loti je na primer spoznala staro hišo takole:

Balkoni so leseni pa ni tok pobarvan pa niso novejšje stopnice ... to je tud ena stara hiša, to je tok staro, da k so kamne postavlal, da je trava že ful zrasla, da je ful kamnov zraščenih pa so že luknje v njih.

Staro so otroci pogosto postavili v čase, ko jih še ni bilo oziroma v čase svojih starih staršev. Kristina je menila, da je *bohkov kot* del dediščine, »kr je staro. Takrt k je moja stara mama živela, je to blo.« Jana je fotografirala lesen izrezljan strop v hiši: »Tole je pa še iz prejšnje hiše, k je moj ata živel notr od mojga atija, pol tlele je še od bliži, je še letnca, pa to je zlo staro.« Tudi Klemen je fotografiral stvari, povezane z njegovim starim očetom: stara vrata v hiši, kjer živita stara starša, dedkov stari radio, ki je še v uporabi, njegov kozolec, staro peč. Otroci so pogosto fotografirali stvari, za katere so menili, da so stare sto let ali več. Jani se je zdela najpomembnejša slika 300 let starega hleva (Slika 3), in sicer iz naslednjih razlogov: »Ker je star pa naš je in mamu notr krave ... je bla tuki gor v starih časih tud hiša pa tuki notr majo vse stare stvari. Ne vem, pa tuki gor seno spravlamo pa tele vrata se še odprejo.«

Dojemanjem starega, kot jih razumemo odrasli, dodajajo nekateri otroci tudi lastne interpretacije, in sicer ob pogledu na stare, starinske predmete. Odgovori kažejo, da časovno oddaljenost razumejo drugače. Vitja je fotografiral korito z letnico 2008, kar se mu je zdelo

Slika 3. Hlev, Studor (foto: Jana, marec 2013).

Slika 4. Puhalik sena (v levem kotu fotografije), Bohinjska Češnjica (foto: Domen, marec 2013).

staro. Na vprašanje, ali se mu zdi to že dolgo v preteklost, je odgovoril: »Ja, kar, ja.« Včasih kot staro razbirajo tisto, kar je nastalo pred njihovim rojstvom, prvim zaznavanjem, torej tisto, česar odrasli, npr. njihovi starši, ne bi označili za staro. Nekateri otroci so fotografijam dodali domišljajske interpretacije. Klemen je tako slikal star kozarec in dodal: »To pa je star kozarc. Takga so mel včasih krali.« Domen je ob fotografiji, ki prikazuje bale sena, pojasnil, kako se balira, Žan pa je ob tem dodal: »To je že star običaj za shranjevanje sna.« Domen je nato nadaljeval: »Pa iz tega so si tud vojaki, k je bla vojna, so si iz tega delal obzidje pa to. To je blo trdo.« Žan ga je prekinil: »Če si s pištolo not ustrelu«, Domen pa je nadaljeval: »se je metek ustavu koj za povojem«. Po drugi strani pa sta za »puhalnik sena« (Slika 4) povedala, da »so ga izuml ne vem kdaj že«, vendar sta prepričana, da ga takrat, ko so bili njuni starši majhni, še niso uporabljali.

ODNOS DO VZDRŽEVANJA IN OHRANJANJA DEDIŠČINE

Odnos do starih stvari oziroma dediščine je med otroki različen. Kristina je na vprašanje, ali so ji stari predmeti všeč, odgovorila: »Nekak. Kr so stari pa jih lahko opazujem.« Menila je, da ne bi bilo prav, da bi jih uničili, »kr so velik truda vložil v to, da so jih postavil«. Tudi Vid se je strinjal, da je pomembno, da se stvari obnavljajo, »zato, da je lepše«. Spet drugi otroci so pokazali brezbrizen odnos do dediščine ali pa so menili, da so stare stvari »v redu tko, kokr so«, in niso izrazili potrebe po njihovi obnovi.

Slika 5. Kombinacija starega in novega, Studor (foto: Ana, marec 2013).

Razmerje med starim in novim je pogosto dvoumno. Po eni strani je staro zaprašeno in neuporabno, novo pa lepo in čisto. Staro je lahko otrokom tudi prepovedano: »Če se dotakneš, se lahko kej že zlomi.« Staro stvar pogosto zamenja nova. Ob fotografiji lesene kredence je eden izmed učencev povedal: »Na tole so pa pospravili posodo gor včasih. Tudi mi smo včasih to imeli, potem smo pa kuhinjo prenovili.« Staro in novo pa pogosto sobivata v uporabi, na primer kosa in sodobna kosilnica, krušna peč in nov štedilnik, stari elementi na hišah, kot so lesena polkna, lesene ograje in vrata, ki pa jih najdemo tudi na novih hišah, ker so »lepi in posebni«. Staro je lahko tudi kakovostnejše, na primer stare kljuge na hlevskih vratih: »Taka so še ta najbolj, ko majo take kluge.«

Ob fotografijah lahko dobimo tudi pogled na odnos do obnavljanja starega v družinah otrok. Anina družina se bo v kratkem preselila v novo hišo. Ob tem so prenovili stara vrata

(Slika 5): »Od Markovga stoga. Zdej bomo mi tukaj živel. Ampak je blo tole že vse rjav. Ampak samo da smo tuki les – mislm, da zbrusl in ga postavl.«

Žan je ob fotografiji starega tetinega križa povedal: »Ja, kadar molmo, ga mama drži v rok, pa ga, če je kej okrušen, ga pobarva, da je spet lep.« Tudi pri Loti doma najdemo obnovljene stare elemente: »To so stara vrata, sam so jih mal pobarval na novo pa mal so stekla zamenjal, kr so v starih časi mel taka, sam so jih zdaj pobarval.« Loti je na primer pokazala še posebno občutljivost za obnavljanje starega. Ob fotografiji stare hiše, v kateri nihče več ne živi, je povedala, da bi jo sama rajši prenovila, kakor pa porušila in zgradila novo:

Lahko jo pobarvamo, prenoviš, vrata daš nova, balkon urediš pa tut okna, zamenjaš steklo ... pa tud notr je treba prebarvat ... podrla bi še tm, kar je notr še starega, staro omaro, potem bi nove omare kupila pa vrata bi kupila še nova pa bi mela.

Ob tem je Klara dodala, da lahko hišo naredimo iz lesa ali iz kamnov ter da les ni najboljši gradbeni material: »Sam ni fajn, da je cela iz lesa, zarad tega, kr če ti zgnije, morš vse prenovit.« Ob fotografiji podrte hiše je raziskovalka Klara in Loti vprašala, ali jima je žal, da hiše niso obnovili, odgovorili pa sta: »Ja, lahko bi tam na primer, bi pa lahk kaj mel za otroke. Da če bi bla, da bi se šli igrat.« ter »Mogoče so pa to pustil zanalašč, da če pridejo kakšni iz druge države, da poslikajo.«

RAZLIČNE RABE DEDIŠČINE

S fotografij je bila razvidna tudi sprememba namembnosti določenih predmetov. Lara je ob fotografiji kolovrata povedala, da danes služi kot okras: »To je moj ati, je hotel za okras met kej in je šel nekam to iskat, kjer so ljudje zavrgli, ker niso rabli več, in je pol ati to moj vzel in je prenovil, če je bilo treba, in pol smo mi mel to za okras.« Klemen je fotografiral komat: »Včash je blo to za konje. Zdaj pa je špegu.« Neja pa je fotografirala staro skrinjo, v kateri imajo zdaj spravljena »drva za zakurit«. Maks je pripovedoval, da so poleti v starem kozolcu, ki se je že porušil, našli stara vrata, ki so jih prenesli v hišo in jih še zdaj uporabljajo. Loti pa je fotografirala »leseno kolo za kočije«, ki danes služi kot okrasna luč.

DEDIŠČINA KOT TURISTIČNA ZANIMIVOST

Zanimalo nas je tudi, kaj otroci menijo, da je v njihovem okolju zanimivega za turiste. Največkrat so navedli, da prihajajo zaradi Bohinjskega jezera. Loti je pojasnila, da turisti pridejo, »ker mam jezero in pol v to jezero se pridejo tud kopat ..., mi se gremo tudi kdaj kopat. Sam kdaj je mrzla voda. Drgač gremo poleti bol na morje.« Suzana je odgovorila: »Pridejo pogledat, kokr mamo zanimive stvari, stogove pa kakšne take stvari, ki jih oni nimajo.« Neža je dodala:

V Stari Fužini bi lahko šli gledat Hudičev most, tudi več poti je, da prideš tja gor. Ena pot je, da greš ob vod gor, samo je čisto skrita, ena moraš čez ograjo, pa tako zraven vode zgleda, kot da je malo zaraščeno pa da ne gre noben več tja.

Ob fotografiji spomenika možem, ki so prvi prišli na Triglav, je Nik povedal, da tja prihajajo turisti in spomenik slikajo. Za razliko od njih pa se oni tam igrajo: »Pa gremo not pa plezamo po njih. Ker majo palce za zastave.« Čeprav se otroci zavedajo, da so v njihovi okolici zanimivosti, ki privabljajo turiste, jim sami pripisujejo povsem drugačne pomeni.

PROSTORI DEDIŠČINE KOT PROSTORI DELA IN IGRE

Naravna in kulturna dediščina za otroke pogosto ni le določen artefakt, ki ga je vredno opazovati ali ohranjati, temveč se prekriva tudi s prostori igre, dela ter vsakdanjih življenjskih anekdot. S tem pa se dediščini zagotovo pripisujejo tudi bolj osebni pomeni. Ob fotografiji *starih štap*, tj. lesenih stopnic, ki so navadno na *stogih* ali starih *bajtah* (Slika 6), je Domen povedal:

Ko smo bli pr Reneju, smo se, smo se šli skrivat, gor po takih štapah, pa so mi, pa se mi je skoraj udril, sam sm hitr gor letu, se mi pa ni. Pol so me pa vsi iskal. ... Tuki smo mel, ja, smo odkril jajca od sinice al neki, na teh, niso jih še dokončal in je bla lukna notr in tam not je blo gnezdo in so ble jajce.

Slika 6. Štapa, Bohinjska Česnjica (foto: Domen, marec 2013).

Kozolci in toplarji si otrokom pogosto priročno igrišče, kjer lahko plezajo ali se igrajo skrivalnice: »Ja, gor morš po teh tramah plezt, pa tako dilo sm nastavu, da greš, da greš gor, pa mam skrivališče.« Vid je dodal, da se spuščajo s kolesi med stogi ter tekmujejo, kdo bo hitrejši. Tudi hlev je lahko prostor igre in priročno skrivališče. Domnovo dvorišče med hišo in sosedovim gospodarskim poslopjem je prostor, kjer »se skos neki igramo ... kepamo se pozim, skrivalnce, nogomet mal igramo, pol muhce (med dvema ognjema, op. a.) se gremo iz vasi, pol zad na cest se gremo tud barbin-tona« (badminton, op. a.). Tu imajo tudi gugalnice, v sosedovo gospodarsko poslopje pa je Domen šel, ko je »iskal naše mačke, k jih je skotila in sm se pretihotapu skos to, tako lukno in tam notr. Grem tm in je sno od kle pa ne vem, deset metrov dol je sno in

sm plezu po unmu senu, da sm najdu mačke.« Lara je ob fotografiji vodnjaka povedala: »Ja, z mojo najboljšo prijateljico se igrava, uzameva plastične rokavice, pol pa narediva luknjo pa nalijem vodo. Pa se greva, kot da molzeva krave.« Povedala je, da se včasih igrajo tudi v Oplenovi hiši: »Ja včasih se, so kakšne prireditve, se včasih s prijatliji, ker sem doma v Studorju, gremo gor v tale nadstropje in smo tam. ... Je tam ena luknja in pol lahko gledaš

dol.« Jana je povedala, da imajo sosedomi v hlevu še stare igrače, s katerimi se še vedno radi igrajo, Vitja pa, kako pri koritu spuščajo ladjice. Suzana je ob fotografiji starega voza povedala, da včasih z njim vozi bratca in sestrico.

Stare in podrte zgradbe so lahko tudi nevarne in zato za igro prepovedane. Jana se ne sme igrati v njihovi bližini, »ker moj ata skoz govori, da bo nekež padel dol, pol se pa ne igram«. Loti pa: »Sam če bi bla prenovljena pa da bi ble not igrače, bi se pa že igrala.« Suzana je ob fotografiji stare hiše povedala:

To je pa naša stara hiša ..., tam je živel ati, ko je bil še majhen. Ima dvojna vrata, so se potem jagal, kokr je imel velik bratov pa eno sestro, so se jagal, so se lovil, kokr so šli tko (pokaže ob hiši na desno, da so šli naokrog, op. a.), pol pa spet notri so se lovil.

Dodala je, da se oni okoli te hiše ne lovijo več, »ker je zdaj že vse zašarjen ..., samo mamu pa stvari notri«. Njen prostor igre ponazarja fotografija, na kateri vidimo plastično zeleno hiško za otroke:

To je pa naše, kokr se igramo. Jaz že komaj zlezem notri ... Ja, smešnega se je zgodil, kokr smo zmeraj kuhal pa smo pice delal, in enkrat, kokr smo naredil tako pico, smo dal list pa gor smo dal zemljo, kokr je z vodo, smo dal eno pešto, pol smo pa povil in smo dal atiju za pojest (v smehu, op. a.).

Radi pa se igrajo tudi pri koritu: »Uporabljamo ga, da mi natočimo na skrivaj vodo, da lahko potlej delamo pištarije, pa ati ga uporablja, da s to vodo opere avto.« Ob tem je Suzana pojasnila, da so »pištarije, kokr mešamo čudne stvari«. Nik je ob fotografiji starega mlinčka za kavo, s katerim je njegova stara mama mlela kavo, komentiral: »Ampak notri imamo polžje hišice. ... Na tleh jih najdemo. Pa gumice meljemo ..., gumice dajemo not pa meljemo, se igramo. Ata je pa to uporabu za šaro, potem je pa to vrgu.« Martina je fotografirala košaro za star kruh s kljukicami in pojasnila, da te kljukice uporablja za okras, saj »niso za obesit perilo«. Fotografijo je naredila, ker je košara stara, kljukice pa so ji zanimive in se z njimi tudi igra. Ob tem doda: »Pa ene par jih je pokvarjenih, k jih je bratec pokvaril, k je star dve leti.« Na fotografijah otrok so se znašle tudi stare igrače, na primer »star konjič, k so se pa naši atiju igral ... To so pa delal taki mizarji, tišlarji. S takšnimi igračami se lahko igramo tudi danes, sam čim manj, k loh se kej odkruš al pa noga polom.«

Fotografije so pogosto razkrile vpetost otrok v svet dela, ki se včasih prepleta z igro. Žan je fotografiral *koréto*, s katero z bratom peljeta seno kravam, v njej pa se vozijo tudi otroci, »al pa ga, zej k so že mopedi in pa ga pripneš na moped, da pol vlečejo«. Z bratom se z njo igra tudi, da v njej prevažata kolesa, in sicer jima služi »za popravlane koles, za prevoze na tovornak«. Ob fotografiji starih grabelj je Žan povedal, zakaj in kako se uporabljajo na polju, pa tudi, da se je z njimi že igral, »da sem bil traktor pa da sm mel zadi prkluček«. Lara je fotografirala *šporbet*, v katerem »mami speče kruh, ki je zelo dober«. Nika je fotografirala voz, ki ga še vedno uporabljajo za drva, s katerimi kurijo peč. Pogosto so na fotografijah tudi hlevi in krave, ki jih poleti pasejo na planinah. Neža je povedala: »Pa jih gremo kdaj tudi gledat pa kruh jim nesemo.« Suzana je slikala tudi kozolce ter ob tem povedala: »Ja, to

Slika 7. Stog, Srednja vas v Bohinju (foto: Suzana, marec 2013).

je pa bolj od daleč, kokr je zadaj tudi en hrib, kokr je ta hrib cel naš, samo ga ne moremo zdaj vsi delat, zato ga tudi dovolimo, ker ne moremo vse poseč, dovolimo enemu prijatelju, ki od atija je, ki ima kozice, da one pojejo travo.« Vitja je pojasnil, da je fotografiral gasilski voz: »Sva šla z mamico. Je tudi gasilka, je mogla po račune, pa sem šel jaz slikat.« Poudaril je, da gre za pravi voz, in pojasnil, kako se je uporabljal: »Tule ven je voda prišla (pokaže na cev, op. a.), tu so ga pa vlekli (pokaže na ročaje, op. a.) ljudje. Tudi konji mogoče. Junci bolj.« Nika je fotografirala sani svojega očeta, na katere lahko pritrdijo kolesa ter nato s konji prevažajo turiste. Maks je fotografiral star šivalni stroj, s katerim njegova stara mama še vedno šiva obleke, »pa če se kermu hlače strgajo al pa kaj, pol pa to prnese k naši mami pa zašije«. Ob fotografiji stare hruške je Žan povedal: »To je hruška za, za šnops. In mi smo enkrat dve šajtrge, smo enkrat, k en vin delajo, a ne, smo jim pol nesl.« Pri Žanu imajo tri krave. Ob fotografiji starega stola za molžo je razložil, da molžejo še na roke ter da »včash jaz gor kravo molzem«.

Ob nekaterih fotografijah so otroci znali povedati tudi družinske anekdote, npr. Suzana ob fotografiji *stoga* (Slika 7):

Tukaj kokr so, kokr je bilo enkrat, je od mojega starega ata, k je bil ata še majhen, njegov ati je bil tukaj gor in je am, am (razmišlja in navdušeno nadaljuje, op. a.), moj ata je pa stal na eni dili pa kamen je bil pa dila čez in potem, kokr je njegov ati skočil, ga je odneslo v lužo. ... To mi je mama povedala.

SKLEP

Učenci drugega in četrtega razreda še niso poznali definicije naravne in kulturne dediščine. Če smo jih neposredno vprašali, kaj naj bi to bilo, navadno niso vedeli odgovora ali pa so podajali šolsko pričakovane odgovore: »Naravna dediščina je to, kar je naredila narava, kulturna je pa to, kar je naredil človek.« Pogosto so pojasnili, da je kulturna dediščina nekaj, kar je staro. Jakob iz drugega razreda je na primer povedal: »Kulturna dediščina pomeni na primer, da slikaš cirku ali pa keje takega, naravna dediščina je pa, da rože.« Nekateri so kulturno dediščino razumeli kot nekaj starega, kar se danes ne uporablja več, spet drugi kot nekaj, kar se še vedno pogosto uporablja. Fotografije, ki so jih posneli otroci s pomočjo staršev in starih staršev, pričajo, da je tudi v raziskovanem okolju splošno dojemanje dediščine povezano s kategorijo »staro, starinsko«. Otroci so sami fotografirali predvsem tisto, kar se jim je zdelo staro, lepo, zanimivo ali pa jim je bilo enostavno všeč. Številni odgovori hkrati nakazujejo, da so otroci pravzaprav govorili o tistih vsebinah, za katere so mislili, da jih spraševalec pričakuje: »To sem pa planšarski muzej slikala, zato ker je kulturna dediščina pa je tudi kulturno.« Na fotografijah najdemo stare stvari: takšne, ki niso več uporabne oziroma se ne uporabljajo več; takšne, ki se še uporabljajo (npr. krušna peč, *stogi*, brane); pa tudi stvari, katerih namembnost se je spremenila (npr. kozolec v dnevni sobi kot okrasni element, konjski komat kot ogledalo). Kar nekaj otrok je fotografiralo zgolj elemente kulturne, ne pa tudi naravne dediščine.

Čeprav ne moremo reči, da so vsi otroci kazali pozitiven odnos do dediščine, pa bi v grobem vendarle lahko rekli, da dojemajo dediščino kot del svojega vsakdanjika in ne kot nekakšne kurioziteti ali prežitke. Slednje je najrazvidnejše iz njihovih pripovedi, ki se povezujejo z igro, preživljanjem prostega časa in delom. Prav te pripovedi nam razkrivajo povsem nov pogled na dediščino. Kot smo že poudarili, namen raziskave ni bil preverjanje znanja otrok, temveč odkrivanje pomenov, ki jih otroci pripisujejo dediščini. Čeprav otroci niso znali podati jasnih definicij, kaj je naravna in kulturna dediščina, večina fotografij vendarle prikazuje motive, ki bi jih lahko uvrstimo v dediščino. Študentke in študentje so se med terenskimi vajami tudi sami sprehodili med Srednjo vasjo in Studorjem ter ob poti fotografirali. Ob analizi smo spoznali, da so naše fotografije večinoma zelo podobne fotografijam otrok. Poleg naravne in kulturne dediščine smo tudi sami fotografirali druge motive, ki so pritegnili našo pozornost – npr. živali in prometne znake. Videnje naravne in kulturne krajine je torej podobno, le pomeni, ki jih pripisujemo motivom, se v marsičem razlikujejo.

Prevladujoče splošno mnenje je, da znanje posedujejo, nadzorujejo in posredujejo zgolj odrasli (Burke 2008). Pričujoča raziskava je s pomočjo fotografij, ki so jih posneli otroci, predstavila, kako dediščino dojemajo otroci. Prav prek fotografij lahko bolje spoznamo otroke kot »vedoče subjekte in spoznamo omejitve tega, kar lahko vidimo, vemo in razumemo« (Lutrell 2010: 225), saj lahko fotografije predstavljajo dostop do informacij, ki bi jih z odrasle perspektive lahko spregledali ali slabo razumeli. Vizualne

Slika 8. Hudičev most (foto: Jakob, marec 2013).

metode namreč dobro ponazarjajo, da otroci in odrasli vidijo različno ter da njihove interakcije s svetom potekajo na različne načine. Različnost je lahko zamegljena ne le zaradi razlike v kognitivnem razvoju, temveč tudi zato, ker odrasli in otroci živijo v različnih kulturnih svetovih, ki jim dodeljujejo različne družbene statuse in razmerja moči (Burke 2008: 34). Slednje dobro prikazuje primer fotografije Mostnice (Slika 1), ki jo je Neža izbrala kot svojo najljubšo fotografijo za razstavo, ki smo jo pripravili na lokalni osnovni šoli in na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete. Čeprav je bila Neža na Hudičevem mostu (Slika 8), ki je uradno razglašen za kulturno dediščino, ga ni fotografirala. Namesto tega je posnela tri fotografije z mostu z motivom korit Mostnice in fotografijo znaka z napisom »Hudičev most, Korita Mostnice«. Ob fotografijah je povedala: »To je slap, ki gre tudi dol v reko. Pa na drugo stran dol ... most sem pa pozabila slikat.« Zakaj si je za razstavo izbrala prav fotografijo Mostnice, je Neža pojasnila takole:

Tri slike sem naredila na Hudičevem mostu in sem mogla it po temu snegu, ki ni bil še zgažen. To mi je najbolj v spominu ostalo. Voda pa kamni, nizke veje pa mah – to mi je všeč. Pa še merkat sem mogla, da mi aparat dol ni padu.

Njeno dojetje dediščine je torej povsem drugačno od tistega, ki bi ga pričakovali odrasli.

Zdi se, da diskurzi, ki otrokom dajejo glas, obravnavajo otroke kot aktivne subjekte s specifičnim pogledom na svet. Toda otroštvo ni univerzalno, odzivi otrok so partikularni, zato tudi ne moremo govoriti o reprezentativnih perspektivah otrok (Alldred in Burman 2011: 192). Tako lahko tudi rezultate raziskave razumemo zgolj kot predstavitev pogledov nekaterih otrok. Nikakor pa ne moremo predpostavljati, da obstaja avtentičen, edini, pravi ali nevtralni glas, ki bi predstavljal otroške perspektive. Otroški glasovi niso nujno ločeni od glasov odraslih ali vrstnikov, poleg tega so nastali v določenem času, prostoru in okoliščinah kot odgovor na postavljena vprašanja (Luttrell 2010; Thomson 2008). Tako kot odrasli tudi otroci ne živijo v vakuumu, temveč so vedno v odnosu s starši, skrbniki, vzgojitelji, učitelji, sorojenci, vrstniki in prijatelji. Ali, kot pravi psihologinja Judy Dunn, »(o)troci odraščajo v družbenih svetovih – v kompleksnih mrežah odnosov z drugimi. V teh svetovih razvijejo svojo sposobnost razumevanja, komuniciranja ter občutek sebstva« (Dunn 2011: 87). Tako so tudi pogledi otrok na dediščino, kakor so predstavljeni v prispevku, preplet njihovega lastnega, enkratnega doživljanja in izkušenj iz šole, družine in širše skupnosti.²

LITERATURA IN VIRI

- Alldred, Pam in Erica Burman
2011 Analysing Children's Accounts using Discourse Analysis. V: Greene in Hogan (ur.) 2011, 175–198.
- Banks, Marcus
2001 *Visual Methods in Social Research*. London: Sage.
- Baš, Angelos (ur.)
2004 *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Batistič Zorec, Marcela
2000 Razvojna psihologija na prelomu tisočletja – samokritična psihologija. *Psihološka obzorja* 9 (2): 65–80.
- Burke, Catherine
2008 'Play in Focus': Children's Visual Voice in Participative Reserach. V: Thomson, Pat (ur.) 2008, 23–36.
- Christensen, Pia in Alan Prout
2011 Anthropological and Sociological Perspectives on the Study of Children. V: Greene in Hogan (ur.) 2011, 42–60.

² *Zahvala sodelujočim*. Pričujočega prispevka ne bi bilo brez številnih sodelujočih. V prvi vrsti se zahvaljujem učenkam in učencem drugega in četrtega razreda podružnične osnovne šole Srednja vas v Bohinju, ravnateljici Jožici Kašca in drugim zaposlenim na šoli. Prav tako se zahvaljujem študentkam in študentom z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, ki so pri terenskih vajah Vizualno v antropologiji, izvedenih na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, opravili ob fotografijah intervjuje z otroki, jih transkribirali ter pripravili analize. Navajam jih po abecednem zaporedju: Tea Bricman, Marko Doles, Iva Juhart, Anja Kodrun, Anja Koren, Polona Lupinšek, Nastja Marolt, Katarina Miklavc, Maja Nemec, Lina Ogris, Anja Piškur, Žiga Podgornik - Jakil, Marjana Strmčnik, Ana Svetel in Veronika Zavratnik. Hvala tudi Študentskemu svetu Filozofske fakultete za finančno podporo pri izvedbi terenskih vaj ter podjetjema Canon Adria ter Sony Europe Limited (podružnica v Sloveniji), ki sta nam za raziskavo velikodušno posodila digitalne fotoaparate ter s tem znatno olajšala tehnično izvedbo projekta.

- Dell Clark, Cindy
2004 Visual Metaphor as Method in Interviews with Children. *Journal of Linguistic Anthropology* 14 (2): 171–185.
- Dunn, Judy
2011 Naturalistic Observations of Children and their Families. V: Greene in Hogan (ur.), 87–101.
- El Guindi, Fadwa
2000 From Pictorializing to Visual Anthropology. V: Bernard, Russell (ur.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Lanham: Altamira Press, 459–512.
- Fine, Gary Alan in Kent L. Sandstrom
1988 *Knowing Children: Participant Observation with Minors*. Newbury Park: Sage Publications.
- Greene, Sheila in Malcolm Hill
2011 Researching Children's Experience: Methods and Methodological Issues. V: Greene in Hogan (ur.), 1–21.
- Greene, Sheila in Diane Hogan (ur.)
2011 *Researching Children's Experience*. London: Sage Publications.
- Greig, Anne in Jayne Taylor
1999 *Doing Research with Children*. London: Sage Publications.
- Hill, Malcolm
2011 Ethical Considerations in Researching Children's Experiences. V: Greene in Hogan (ur.) 2011, 61–86.
- James, Allison
2007 Giving Voice to Children's Voices: Practices and Problems, Pitfalls and Potentials. *American Anthropologist* 109 (2): 261–272.
- James, Allison in Alan Prout (ur.)
1990 *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: Falmer Press.
- Jezernik, Božidar
2010 Slovenska kulturna dediščina in politika. V: Jezernik, Božidar (ur.), *Kulturna dediščina in identiteta*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Zbirka Županičeva knjižica; 31), 7–29.
- Kaplan, Ian
2008 Beeing 'Seen' Being 'Heard': Engaging with Students on the Margins of Education through Participatory Photography. V: Thomson, Pat (ur.) 2011, 175–191.
- LeVine, Robert A. in Rebecca S. New (ur.)
2008 *Anthropology and Child Development: A Cross-Cultural Reader*. Malden: Blackwell Publishing.
- Luttrell, Wendy
2010 A Camera is a Big Responsibility': A Lens for Analysing Children's Visual Voices. *Visual Studies* 25 (3): 224–237.
- Mitchell, Lisa
2006 Child-centered?: Thinking Critically about Children's Drawings as a Visual Research Method. *Visual Anthropology Review* 22 (1): 60–73.
- Mizen, Phil in Yaw Ofosu-Kusi
2010 Unofficial Truths and Everyday Insights: Understanding Voice in Visual Research with the Children of Accra's Urban Poor. *Visual Studies* 25 (3): 255–267.
- Montgomery, Heather
2009 *An Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's lives*. West Sussex: Wiley Blackwell.

Morrow, Virginia

2001 Using Qualitative Methods to elicit Young People's Perspectives on their Environments: Some Ideas for Community Health Initiatives. *Health Education Research: Theory & Practice* 16 (3): 255–268.

Orellana, Marjorie F.

1999 Space and Place in an Urban Landscape: Learning from Children's Views of their Social Worlds. *Visual Studies* 14 (1): 73–89.

Pink, Sarah

2005 *Doing Visual Ethnography*. London: Sage Publications.

Spletna stran OŠ

Spletna stran podružnične OŠ Srednja vas v Bohinju (http://www.osnovna-sola-bohinj.si/index.php?option=com_content&view=article&id=174&Itemid=185).

Thomson, Pat

2008 Children and Young People: Voices in Visual Research. V: Thomson, Pat (ur.) 2008, 1–17.

Thomson, Pat (ur.)

2008 *Doing Visual Research with Children and Young People*. London in New York: Routledge.

Toren, Christina

1993 Making History: The Significance of Childhood Cognition for a Comparative Anthropology. *Man* 28 (3): 461–477.

2007 Sunday Lunch In Fiji: Continuity and Transformation in Ideas of the Household. *American Anthropologist* 109 (2): 285–295.

2011 The Stuff of Imagination: What We Can Learn From Fijian Children's Ideas About Their Lives As Adults. *Social Analysis* 55 (1): 23–47.

2012 Anthropology and Psychology. V: Fardon, Richard idr. (ur.), *The Sage Handbook of Social Anthropology*. Los Angeles in London: Sage Publications, 27–41.

Westcott, Helen L. in Karen S. Littleton

2011 Exploring Meaning in Interviews with Children. V: Greene in Hogan (ur.) 2011, 141–157.

CHILDREN'S PERSPECTIVES ON NATURAL AND CULTURAL HERITAGE

This article analyses children's perspectives on cultural and natural heritage. Twenty-six children attending primary school in Srednja Vas in Bohinj participated in the study. The school is located on the edge of Triglav National Park. The children were given cameras and asked to take pictures of 1) natural and cultural heritage in their surroundings, 2) places where they play or work with their parents, and 3) what they like or dislike in their surroundings. Afterwards I carried out photo elicitation interviews with the children, focusing on the meanings that children attribute to heritage. Although some children took pictures on their own initiative, others were helped by their parents, grandparents, or siblings. Most commonly, children associated heritage with something that is old. However, the notion of "being old" also varied among children. They also took pictures because they found something interesting or because they simply liked the motifs. Pictures make it possible to analyze children's interpretations of the notion of "being old," their attitude towards old and new, and their attitude towards renovation of the old. This also offers insight into the changing use of heritage. Furthermore, by focusing on play, work, and daily anecdotes, heritage

is imbued with personal meanings and memories. Some children seemed to have an indifferent relation toward heritage, whereas others showed a positive attitude. Heritage is not only something that is there to observe or maintain, but also becomes part of daily life. Even if children did not know the definitions of natural and cultural heritage, their photos reveal their awareness of it.

Barbara Turk Niskač, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana, barbara.turkniskac@ff.uni-lj.si